

ВЕЖАГИҲОИ Амаков Сорбон Холович, аспиранти
ЖАНРИИ “ОН ЧӢ АЗ САР Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
ГУЗАШТ”-И ЧАЛОЛ ИКРОМӢ (Тоҷикистон, Душанбе)

ГЕНЕАЛОГИЧЕСКИЕ Амаков Сорбон Холович, аспирант
ХАРАКТЕРИСТИКИ Национальной академии наук
ПРОИЗВЕДЕНИЯ ДЖАЛОЛА Таджикистана (Таджикистан, Душанбе)
ИКРАМИ «ПЕРЕЖИТОЕ»

GENEALOGICAL Амаков Сорбон Kholovich, post-graduate
PECULIARITIES OF JALAL student of the National Academy of
IKROMI'S LITERARY PRODUCTION Sciences of Tajikistan (Tajikistan,
ENTITLED AS “EXPERIENCED” Dushanbe), E-mail: amakovs@mail.ru

Вожаҳои калидӣ: ёддошт, жанр, насри мустанад, воқеият, санад, ҳуҷҷат, тасвир, адиб, эҷодиёт, чеҳра

Дар мақола хусусиятҳои жанрии асари Чалол Икромӣ «Он чӣ аз сар гузашт» мавриди баррасӣ аст. Қайд шудааст, ки “Он чӣ аз сар гузашт”-и Чалол Икромӣ асари ёддошти ба худ хос буда, зиндагии қору фаъолияти нависанда, сахтӣ ва мушкилиҳои ташаққули як нависанда дар ҷомеаи худкомаи шӯравӣ нишон дода бошад. Ҳамчунин саҳифаҳои фаъолияти эҷодии нависанда, барору муваффақиятҳо дар қори эҷодӣ, умуман сабку услуби ҳосе халлоқияти вай низ дар ёддошт ба тасвир омадаанд. Бо санаду мисолҳои фактологӣ муаллифи мақола собит месозад, ки асари мавриди таҳлили Икромӣ беиштар ёддошти адабиро менамояд.

Ключевые слова: мемуары, жанр, документальная проза, действительность, реальность, документ, образ, писатель, произведение, лицо

Статья посвящена проблеме рассмотрения и определения жанра произведения Джалола Икрами «Пережитое» (или “Всё что было пережито”). До сих пор многие вопросы, связанные с категориями жанра и жанровым анализом произведения Джалола Икрами, остаются нерешёнными. В номинируемом произведении учитываются категории жанра. Автор уточняет, что произведение Джалола Икрами представляет собой уникальные мемуары, в которых показаны жизнь и творчество писателя, трудности и сложность преодоления писательского пути и признания Джалола Икрами писателем в авторитарном советском обществе. В мемуарах описаны также страницы творческой деятельности писателя, успехи и достижения его творчества, в целом его неповторимый стиль и нрав. В заключение автор приходит к выводу, что произведение Икрами больше похоже на литературные мемуары.

Key words: memoirs, genre, documentary prose, reality, document, image, writer, literary production, person

The given article dwells on the issue concerned with consideration and definition of the genre of Jalol Ikromi's literary production entitled ad "Experienced" (or "All that was pasted"). Until now, many issues related to genre categories and genre analysis beset with Jalol Ikromi's literary productions remain unresolved. The mentioned work takes into account genre categories. The author of the article clarifies that Jalol Ikromi's literary production is a unique memoir, which shows the writer's life and creations, difficulties overcoming the writer's path and recognizing Jalol Ikromi as a writer in an authoritarian Soviet society. As well as, the memoirs describe the writer's creative activity pages, successes and achievements of his work and his unique style and temper, upon the whole. In conclusion, the author of the article comes to the conclusion that Ikromi's literary production is more like a literary memoir.

Суннати ёддоштнависӣ дар адабиёти тоҷик ҳарчанд таърихи қадима дорад ва ҳатто бо сабаби иртиботи он ба сафарнома ба даврони тоисломӣ мепайвандад, вале дар адабиёти муосири тоҷик ба номи устод Айнӣ марбут аст. Барҳақ, устод Айнӣ бо навиштани китоби “Ёддоштҳо”-и хеш, ки ҳарчанд нотаом мондааст, як шеваи тоза ва роҳи навро дар анъанаи ёддоштнависӣ боз кард, ки арзиш ва аҳамияти онро академик Муҳаммадҷон Шакурӣ дар китоби ҷудогонаи худ [6] хеле муфассал баррасӣ намудаанд. Ва ин роҳи оғознамудаи устод Айниро нависандагони дигари адабиёти тоҷик, ки аксаран чун шогирдони мактаби устод Ӯтироф гардидаанд, идома доданд, ки ин ҷо метавон аз асарҳои “Субҳи ҷавонии мо”-и Сотим

Улуғзода, “Устои ман, мактаби ман, худи ман”-и Чалол Иқромӣ, “Маъвои дил”-и Раҳим Чалил[4] ёдовар шуд. Ҳар як аз ин осор дорои арзиш ва аҳамияти ба худ хос дар адабиёти тоҷик мебошанд, ки бахсу баррасии ҷудоғонаро тақозо дорад. Ба таври мушаххас ба таҳлил кашидани ин асар имкон медиҳад, ки саҳми муаллифони онҳо ва мавқеи ҳар як аз ин осорро дар таҳаввули ёддоштнависи адабиёти имрӯз муайян карда бошем.

Нависандаи маъруфи тоҷик Чалол Иқромӣ бо таълифи асаре таҳти унвони “Устои ман, мактаби ман худи ман”, ки ҳамчун ёдкарду хотираҳои ӯро роҷеъ ба устод Садриддин Айни фаро мегирад, таҷрибаҳои аввалинро дар нигориши ин навъ асар ба зухур расонд. Вай дар дигар асарҳои мухташами худ, аз ҷумла романҳои сегонаи “Духтари оташ”, “Таҳти воҷун” ва “Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро” низ аз унсурҳои жанри ёддошт истифода кардааст. Инро бештар дар матолиби хонаводаи ӯ ва мушоҳидаи шахси, инчунин қаҳрамононе, ки бевосита бо прототипи онҳо муаллиф ҳамсухбат шудааст, ба мушоҳида гирифтани мумкин аст. Худи нависанда ба ин матлаб дар осори ёддошти хеш низ ишорат мекунад ва аз ҷумла дар “Он чӣ аз сар гузашт”, ки ин мақола ба таҳқиқи баррасии бархе аз вежаҳои он ихтисос ёфтааст, ҷо мушаххас чунин таъкид кардааст: “Ман дар бораи Атоҳоча дар романи «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро» ба тафсил баён кардам” [2,с.17].

Ниҳоят ӯ суннатҳои ёддоштнависро идома дода, бо гузашти замон дар солҳои охири ҳаёти хеш, тавре худаш дар оғози асар ишорат мекунад, дар синни ҳафтодупанҷолағӣ асари ёддошти мукаммале ба қалам овард, ки “Он чӣ аз сар гузашт” унвон дорад. Ин асар нахуст тавассути маҷаллаи “Садои шарқ” дар шумораҳои 1-4-и соли 2006 ва баъдан бо эҳтимоми ҳамин маҷалла ба сурати китоби ҷудоғона рӯи ҷоп омадааст. Аз ишорати муаллиф равшан мешавад, ки ин асар соли 1984 ба қалам омадааст, зеро нахуст таъкид мешавад, ки он дар ҳафтоду панҷолағӣ навишта шудааст: “Дар вақти сар карда навиштани ин саргузашт умрам ба ҳафтоду панҷолағӣ расид” [2,с.8].

Нуктаи ҷолиби тавачҷуҳ он аст, ки Чалол Иқромӣ дар оғози китоби мазкур сабабҳои рӯҷъ ба таълифи ин навъ осорро ҳам шарҳу тавзеҳ дода, ҳатто даст кашидан аз таълифи дигар анвои осор, аз ҷумла роман ва мурочиат ба иншои ёддоштро як шеваи хоси рӯзгори пири хеш унвон намуда, изҳор мекунанд, ки ҳар чӣ иншо хоҳам кард, беғаразона ва мунсифона хоҳад буд: “Бале, айёми пири ҳам расида омад. Аксари ҳамсолон ва ҳамсухбатон аз байн рафтанд. Ҳоло ман ба худ аҳд кардам, ки дигар роман наменависам. Фақат бо хоҳиши дил, шавқ пайдо шавад ба даст қалам гирифта ягон асари бадеи менависам. Набошад, ҳамин ёддошти умри гузаштаамро менависам. Дар бораи одамҳои бисёре, ки дар муддати зиндагиам ба ман вохӯрданд, ё ки ман бо муносибате ба онҳо рӯбарӯ шудам, менависам. Одамҳоро чи тавре, ки ман медонам ва ман фаҳмидам, беғаразона, чи тавре ки ҳастанд, то тавонистам ҳаргарафа нишон додан мехоҳам. Ин дунё бо одам обод, бо одам барқарор гаштааст. Одамро ки тасвир кардам, замонаш, мухиташ, қору борашро ҳам менависам” [2,с.8].

Ин ҷо Чалол Иқромӣ дар бораи таъкиди тағйири он, ки одатан ёддошт дар солҳӯрдағӣ, пас аз андӯштани таҷрибаи зиндағӣ таълиф карда мешавад аз шеваи махсуси ёддошт нигориаш ва бархурди гуногуни одамон ба ёддоштҳои ишорат кунад ва ҳатто аз хонандаи хеш пӯзиш ҳам мехоҳад, ки ҳар чӣ дар зиндагонӣ будааст бидуни тағйир ва ба қавле “баъзеҳоро дар либоси сиёҳ ё ки хокистарранг ва бархоро ба ҷомаи гулгун тасвир мекунад: “Бигузур, хонанда аз ман хафа нашавад, ки ҷаро баъзеҳоро дар либоси сиёҳ, ё ки хокистарранг, баъзеҳоро дар ҷомаи гулгун ва сабз ва баъзеҳоро дар хилъати сафед тасвир кардам. Ман беғараз, ҳар чӣ ки ҳаст менависам. Худи тасвири беғаразона ба онҳо рангубор медиҳад, худи қор ва амалашон онҳоро сиёҳ ё сафед мекунад” [2,с.8-9].

Аз муҳимтарин усули нигориши жанри ёддошт ба тафсил баён шудани шарҳи ҳоли худи адиб ва гузаштагони ӯ, рӯзгори хонавода ва нақли зиндагиномааш аз айёми таваллуд то фурсати иншои асар махсуб меёбад. Чалол Иқромӣ дар оғози асари хеш ба ин нукта ишорат мекунад, ки ӯ хостори он аст, ки қабл аз баёни ҳоли ҳаво ва рӯзгори хеш аз аҷдодаш бинависад, зеро ба қавли нависанда “Дараҳти шачараи мо нест ва авлодамон намедонанд, ки падару бобоҳои мо киро буданд”.

Ҳамин тавр, китоби ёддошти нависанда Чалол Иқромӣ аз баёни тасвири ҳолиномаи падару модари адиб ва ҷойгоҳи мақоми онҳо дар замоне, ки адиб ҳамакун худро онҳоро мешинохт, ё дар бораи онҳо шунидааст, оғоз меёбад. Нависанда бо нигоҳ доштани яке аз рукҳои аслии жанри ёддошт, ки мустанади будан аст, бо зикри дақиқи замон ва солҳои мушаххас нақли хешро оғоз менамояд. Вобаста ба ин, рӯйдодҳои зиндагонии худ ва волидайнашро аз нақли воқеаҳои

сукунат дар Чорчӯй дар солҳои 1917-18 оғоз намуда, роҷеъ ба қиблагоҳи хеш, ки он айём Қозии ин қаламрав буд, чунин менависад: “Падарам унвони Судуриро (яке аз мақоми баланди илмӣ дар дарбори амир - С.А.) гирифта, ба вилояти Чорчӯй қозӣ шуда буд, ки он яке аз вилоятҳои калон, мирнишин ва ободи Бухоро ба шумор мерафт. Мири Чорчӯй ҳамон вақт Муҳаммад Юнус буд. Чорчӯй арқ дошт, ки мир дар он ҷо менишаст. Падари ман бо мир Муҳаммад Юнус чандон созиш надошт. Вақте ки ҷанг сар шуд, шӯришгарон (инқилобчиҳо) ғолиб баромаданд. Қозӣ ва мир Чорчӯиро партофта гурехтанд. Дар ин бора дар поёнтар боз муфассал истода мегузарам, ҳоло сухан дар бораи толон дидани падари ман» [2,с.10].

Ҳамин тавр, зикри воқеоти зиндагонии адиб оғоз меёбад ва идомаи воқеоти рӯзгори хешро нависанда хини сукунат дар Ғиждувон, ибтидои ҷанги аввали ҷаҳонӣ, воқеоти инқилоби Бухоро, сафар ба ин шаҳр ва амсоли ин ба қалам меоварад: “Дар соли 1920 мо дар Ғиждувон будем. Ду рӯз пеш аз ҷанг (намедонам доништа ва надоништа) падарам зани калони худро бо мо (ман, акем ва хоҳарам) ба Бухоро фиристод. Мо бо худ чандон чизи бисёре нагирифта будем. Дар Бухоро, дар гузари Дегрезӣ ҳавлии калони дарун ба дарун асбобу ускунаю чизу чора доштем. Бинобар он ҳамаи чизу чораҳоро дар Ғиждувон монда омадем. Баъд ҷанг сар шуду мо боз толон дидем...” [2,с.11].

Чалол Иқромӣ дар бораи замони таваллуди хеш низ асноди қобили мулоҳизаро манзури хонанда мекунад. Вай бар асоси мадорики дар ихтиёри хеш дошта, инчунин нақли пайвандонаш худ санаи милод ва замони ба арсаи ҳаёт қадам гузоштанаширо дақиқ намудааст, ки ин матлаб барои омӯзиши ҷараёни зиндагонии адиб хеле муҳим ва зарурӣ ба назар мерасад. Муаллифи асар нахуст таъкид бар он меорад, ки аз падар дар бораи рӯзи таваллуди ман ҷоё ё дар муқоваи ягон китоб чизе нанавиштааст ва агар навишта бошад ҳам шояд аз миён рафта. Зеро ӯ баъд аз Инқилоби Бухоро ба ҷуз чанд китоби ҳикоят чизе аз падар ба мерос нагирифтааст. Албатта, ин ҳолат пеш аз ҳама ба вақеи сиёсии он давр, ки ба таъкиди адиб бо Ҷанги аввали ҷаҳон соли 1914 шурӯъ шуда, ҳамакун дар айёми баргузори Инқилоби Бухоро идома дошт, пайванд мегирад. Шояд он то ба китобсӯзиҳои солҳои 37-уми асри ХХ идома дошт. Аммо вай бо ишорат ба нақли пайвандони худ чунин менависад: “Бинобар он меғӯям, ки дар дасти ман ягон санаде нест, ки рӯз, моҳ ва соли таваллуди маро нишон диҳад. Амма ва холаҳоям гуфтанд, ки ман дар вақти ҷанги суннию эронӣ, дар тирамоҳ таваллуд шудаам. Ҷанги суннию эронӣ дар Бухоро дар соли 1909 ба вуқӯъ омада буд; сентябр ҳам моҳи тирамоҳ аст. Бо ҳамин қарор додам, ки ман дар соли 1909, дар 20 моҳи сентябр ба ин дунёи пуршӯр омадаам” [2,с.11].

Таъкиди нависанда бар ин ки ӯ санаи 20 сентябри соли 1909 ба дунё омадааст, дар навбати аввал ҳамон қорбурди шеваи хоси нигориши ёддошт аст. Адиб аз ҳар роҳу восита мехоҳад, ки ҳама нуқоти зиндагонии хешро тавассути аснод дақиқ намояд ва аз ин рӯ шеваҳои мухталифи таъйин ва қорбурди санадҳоро дар баёноти хеш ба қор мегирад. Яке аз ин усулҳо агар тақия ба мероси бозмонда аз падар бошад, равиши дигар тақия ба нақли пайвандон, дигар асноду воқеаҳои таърихӣ, сана, сол ва моҳи таваллуди хешро дақиқ мекунад.

Шеваи дигари баёноти мустанади нависанда ба зикри мушаххаси маълумот дар бораи хонавода, хислат ва фазилати падар ва фарзандони дигари оила аст. Ҳатто адиб сабаби аслии бештар аз падар ёд кардани хешро ба он нисбат медиҳад, ки чун аз хурдӣ аз модар маҳрум монда, навозишу меҳрубонии модарро дар хотир надорад, ба ин сабаб бештар аз падар ёд мекунад: “Ман аз модар фарзанди сеюм шуда ба дунё омадаам. Пеш аз ман хоҳарам – Масрура, бародари калонам – Нуриддин буданд. Пас аз ман як додарам – Муҳиддинҷон ба дунё омадаасту модарам вафот кардаанд. Дар он дам ман тахминан дусола будаам. Аз ин рӯ ман лутфу марҳамати модарро дуруст надидаам, аз меҳрубониҳо ва навозишҳои модар маҳрум мондаам. Бинобар он дар ин ҷо мехоҳам, ки падарамро нависам ва ёди падарро кунам!” [2,с.12].

Ёддошти «Он чӣ аз сар гузашт» бо фарогирии воқеаҳои сиёсӣ, таърихӣ, тасвири ҳаёти иҷтимоии наздик ба 70 соли қарни ХХ, рӯйдодҳои нодири фарҳангӣ, ки ҳамагӣ бо аснод ва далоили тасвири воқеии матолиб мустанади гардиданд, ба қалам омадааст. Аз ин лиҳоз, асар дорои ҳам аҳамияти таърихӣ, ҳам адабӣ буда, дар таъйини мушаххаси рӯйдодҳои даври замон, хоса воқеоти маънавиятсозии солҳои 37-уми асри ХХ, ки нависандаро бевосита ба коми худ фуру кашида буданд, аз арзиши муҳиме бархурдор аст. Фаротар аз ҳамаи ин аҳамияти сарчашмавии китоб дар таҳқиқу баррасии мароҳили муҳими зиндагиномаи адибони барҷастаи адабиёти муосири тоҷик, инчунин вазъи адабӣ ва шеваҳои омӯзишу парвариш дар замони оғози

зиндагонии нависанда ва монанди ин равшан мегардад. Аз чумла, вақте ки адиб меҳоҳад роҷеъ ба шогирдони падари хеш маълумот диҳад, дар мавриди саводу маънавиёти онҳо сухан намуда, оид ба вазъи таълим, донишҳои фароғирфтаи онон, осори мавриди мутолиаи онҳо мушаххасан ва бо зикри асноду далоил сухан меронад. Аз чумла, роҷеъ ба яке ду нафар аз чунин шогирдон, ки он замон дар мақоми мирзоӣ, яъне котибӣ дар назари падари нависанда фаъолият доштанд ва ба қавли ӯ адиби хушсалиқа ва мунавварфикр буданд, Мирзо Исмоил, Мирзо Муҳаммад Мурод ва Мирзо Қобил чунин маълумот медиҳад: “Яке аз он мирзоҳо, ки номаш гуё Мирзо Исмоил буд, пас аз инқилоб ба идораҳои давлатӣ даромада қор кард, хеле фаъолият нишон дод, ҳатто аъзои партияи коммунистӣ шуд ва ӯро раиси иттифоқи касибон интихоб карданд. Ин мирзо хеле босавод буд, наменонам лафзи арабиرو медонист, ё не, ба ҳар ҳол ба мо (ба ман, ба акаам ва ака Турсун) рӯзҳои камкорӣ зимистон, дар ҳамон меҳмонхонаи баланд, нишаста аз рӯи Қуръон қиссаи Юсуфу Зулайхоро хонда, тарҷума карда медод. Афсӯс ки он ҷавони босавод дер намонд, ба бемории сил гирифта шуда мурд. Ҳукумати Бухоро ӯро бо тантана гӯр кард» [2, с.43].

Маҳз, тавассути ҳамин асар номи ин ҷавонони бомаърифати Ҳукумати Бухоро ба саҳифаи таърих сабт шудаанд ва баробари ин нависанда кӯшидааст, ки усулҳои маърифатандӯзӣ ва савияи дониши аҳли замонашро ба қалами таҳрир дароварад.

Дар идома, роҷеъ ба нафари дувум бо номи Мирзо Муҳаммад Мурод зикри маълумот намуда, нахуст ба саводи баланди вай ва шеърдӯстиву шеърдониаш ишорат намудааст: “Яке аз мирзоҳои падарам Мирзо Муҳаммад Мурод ном дошт, ки хеле босавод буд. Ба гумонам шеърдӯст ва шеърдон будааст. Аз вай баёзи бисёр хубе ба ман мерос мондааст, ки ҳоло дар китобхонаам маҳфуз аст. Умуман дар қозихонаҳо ва идораҳои болоии аморат босаводтарин ва хушсалиқатарини одамон ҳамин мирзоҳо буданд” [2, с.44].

Аз маълумоти нависанда маълум мешавад, ки аксари мирзоёни ин замон дорои салиқа ва саводи баланд буда, дар баробари танзими фаъолияти расмӣ, ҳуҷҷатнигорӣ дарбори аморати Бухоро ба анҷоми қорҳои муайяни адабӣ, аз чумла китобати нусхаҳо, баёзҳо низ машғул гардида буданд. Бар асоси ҳамин шева аз фаъолияти Аҳмади Дониш дар ин соҳа ёдовар шуда, баъдан дар бораи нафари дигаре бо номи Мирзо Қобил ёдовар мешавад, ки дар қанори саводи хуб ба шеърӯ шоирӣ ҳам машғул будааст ва баъдан дар даврони шӯравӣ дар риштаи забоншиносӣ низ шуғл варзидааст. Нависанда зиндагонии ӯро то поёни умр, ки дар китобхонаи ба номи Фирдавсии Тоҷикистон фаъолият намудааст, ба қалам оварда, аз чумла навиштааст: “Дар мирзохонаи қозии қалони Бухоро Мирзо Қобил ном мирзои босаводи машҳур қор мекард, ки вай ҳам шоир буд, ҳам донишманд ва забоншинос буд. Солҳои охири умраш дар китобхонаи ба номи Фирдавсӣ, дар Душанбе, дар шӯъбаи дастхатҳо қор мекард ва баъд хеле пир шуда вафот кард” [2, с.44].

Нуктаи қобили таъкид он аст, ки муаллиф дар ҷараёни шарҳу тафсири рӯзгори ин шахсияти босавод ва шоиру донишманд матолибе зикр мекунад, ки бевосита худ шоҳиди он будааст ва ҷанбаи мустанади нақли ин воқеаҳо дар он ба зухур мерасад, ки нависанда мустақиман бо ин нафар суҳбат намудааст. Вай дар идомаи нақл дар бораи Мирзо Қобил чунин менависад: “Рӯзе ба китобхонаи Фирдавсӣ, ба шӯъбаи дастхатҳо даромада бинам, Мирзо Қобил оташин ва ҳафанамоист. Ҳа, ба шумо чӣ шуд, гуфта пурсам, мегӯяд ки Маҳдум, ҳамин Ғиёс (соҳиби луғати машҳур) ба гумонам як одами қаддароз, хароб(лоғар) хераовезон будааст. Охир, ҳар луғати дарқориро ҷӯед, намеёбед, луғатҳои нодарқори ба ҳама маълум чӣ қадар ки хоҳед, ҳаст! Аз ин суханони Мирзо Қобил ман ва шарикӣ қораш Сирочиддин маҳдум (ки ӯ ҳам дар ҳамон шӯъба қор мекард) хуб хандидем. Ин ҳарду донишманд ва одамони хушсалиқа бисёр китобҳои дастхатти нодарқори таъмир карданд, ҷоҳи сукуташро аз нав навишта пур карданд ва ба китобхона ғоиди бисёре расониданд” [2, с.44].

Нафари дигар, ки нависанда ҳамчун шахсияти соҳибзавқ дар бораи вай маълумт медиҳад, дӯсти бачагии вай Муҳаммадҷон ном дошта, бо таҳаллуси Васфӣ шеър мегуфтааст. Ҷалол Иқромӣ дар бораи зиндагонии ин нафар, ки ҳамчун шоир низ дар ҷомеа эътироф гардидааст, маълумотеро зикр мекунад, ки шояд дар ҷойҳои дигар ба ин шева маълумот дар бораи ӯ пайдо карда нашавад. Иқромӣ сабабҳои қоҳиши эҷодиёти ӯ, аз Иттифоқи нависандагон хориҷ шудан ва дубора ба Иттифоқи нависандагони Ўзбекистон шомил гардидани вай, хизматҳои дар матбуоти тоҷикзабон ва ниҳоят бар асари бисёр нӯшидани машрубот вафот намуданашро тасвир менамояд: “Ин писари Мухтори нонвой, ки аз ҳамон вақтҳо бо ман тарҳи дӯстӣ баста буд, пас аз инқилоби Бухоро низ ҳамдигарро ёфтем ва дар Бухоро гоҳ-гоҳ вохӯрда меистодем.

Акнун китобхон ва бо хату савод шуда будем. Сӯхбатамон аз китобу аз машқи хату ва мактабхонӣ буд... Баъдҳо Муҳаммадҷон шоир шуд, таҳаллуси Васфиро гирифт ва шеърҳои бисёре навишта ба газетаҳо чоп кард. Худаш аз аввал то ба охири умраш коркуни идораи газета буд. Аввал чандин сол дар газетаи Бухоро кор кард. Баъд ки дар Тошканд газетаи «Ҳақиқати Ўзбекистон» (ба забони тоҷикӣ) ташкил ёфт, ӯ кӯчида ба Тошканд рафт ва ба ҳамин газета ба кор даромад. Чандин достонҳо навишт, тарҷумаҳои шеърҳои бисёре дорад, аз классикҳо, аз шоирони ҳамин замони тоҷик ба забони ўзбекӣ ва баръакс. Забони тоҷикиро нағз медонист, болаёқат ва хушбаён буд. Зуд шеър мебофт ва дар ҳар хусус, дар ҳар маврид, бахшида ба ҳар кас шеър гуфта метавонист. Пас аз анҷумани якуми нависандагони Тоҷикистон, ки вай вакили он буд, ӯро ба аъзогии Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон қабул карданд. Пас аз 5-6 сол, ки чизи дурусте нанвишт дар қатори се-чаҳор нафар ба ном нависандаҳо, аз сафи нависандагони Тоҷикистон хориҷ карданд. Ман ҳар қадар кӯшиш кардам, ки ӯро моноам, нашуд. Лекин баъдтар, пас аз гузаштани чанд сол ва пас аз эҷодкорӣҳои дурусташ, бо тавсияи худи Мирзо Турсунзода ӯро боз ба сафи нависандагони Советӣ қабул карданд. Лекин ин дафъа дар Иттифоқи нависандагони Ўзбекистон. Васфӣ бисёр менӯшид. Ҳамин нӯшиданҳо оҳиста-оҳиста кори ӯро карданд ва ҷӯраи хуби ман дар аввали солҳои ҳафтад бемор шуда, вафот кард. Қабраш дар қабристони Дурмони шаҳри Тошканд, дар қатори одамони номдори Ўзбекистон аст» [2, с.54].

Бо тақия бар матолиби зикршуда метавон бар ин назар расид, ки дар ҳақиқат китоби «Он чӣ аз сар гузашт» ба ҳукми як сарчашмаи муҳим дар бораи ғуруҳе аз адибоне хидмат мекунад, ки роҷеъ ба онҳо дар осори дигар маълумоти кофӣ ба даст оварда наметавон. Махз, тавассути тасвири мушоҳидаҳои нависанда, суҳбату мулоқотҳои бо ғуруҳи адибону суҳанварони маъруфи камтар шинохташуда нукоти зарурӣ ва муҳим роҷеъ ба онҳо дарёфт мешавад. Аз ин нигоҳ, ҳамон кореро, ки устод Айни дар «Ёддоштҳо» дар мавриди шинохти шоироне чун Дониш, Ҳайрат, Мунзим ва дигарон анҷом додааст, асари Чалол Иқромӣ дар мавриди Васфӣ ва дигарон ба иҷро расонидааст. Дар баробари ин, як вижагии муҳими асари Чалол Иқромӣ дар он аст, ки дар баробари баёни ҳоли аҳоли бархе суҳанварон ва нуктаҳои зарифу зарурӣ дар бораи онҳо, ҷузъиёти зиндагонии бархе қаҳрамонони «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айниро шарҳу тафсир мекунад. Аз ҷумла, маълум аст, ки яке аз персонажҳои ин асари ҷовидонаи устод Айни Раҳими Қанд мебошад. Чалол Иқромӣ дар асари хеш аз падари шоири маъруф Муҳаммадҷон Раҳимӣ будани вай ёдовар шуда, роҷеъ ба нукоти муҳими зиндагонии вай матолибе баён медорад, дар бораи ин шоири маъруф маълумоти муфид медиҳад ва ҳам дар ҷузъиёти «Ёддоштҳо»-и Айниро барои хонанда шарҳ медиҳад: «Яке аз бехтарин қасон, ки мардум аз ӯ наметарсанд, зеро ки хоксору меҳрубон буд, шоир Муҳаммадҷон Раҳимӣ буд. Ман ин марди начибро ханӯз дар солҳои 1922, дар Бухорои шариф дида будам. Додари вай дар растан чинифурушӣ дӯкони дарздӯзӣ дошт, дар мошинаи дарздӯзии поякӣ кор мекард. Муҳаммадҷон Раҳимӣ бошад дар идораи молия кор мекарду ризку рӯзӣ меёфт ва инчунин ҳамон вақтҳо шеър ҳам мегуфт. Мардум шоир будани ӯро эътироф карда буданд. Боре бо як рафиқи аз худ калонтарам аз назди дӯкони дарздӯзӣ мегузаштам, ки рафиқам гуфт:

– Ана ҳамон марди чавон, ки дар поёни мошинаи дарздӯзӣ нишаста, китоб меҳонад, шоир будааст, инро ба ман дадем гуфтанд, вай писари Раҳими қанд будааст.

– Раҳими қандаш кӣ? – гуфта пурсидам. Намедонам гуфт рафиқам» [2, с.294].

Ин ҷо бояд таъкид дошт, ки дар идомаи нақли мазкур худи нависанда нахуст мушаххасан ба қаҳрамони «Ёддоштҳо» будани Раҳими қанд ва нахуст дар бораи ӯ аз ин асар маълумот гирифтаниро баён дошта, баъдан сабаби бо ин ном маъруф гаштани онро тавзеҳ медиҳад, ки бегумон ин ҳама барои тавзеҳи матолиби «Ёддоштҳо» нақши муассир мегузорад: «Кӣ будани Раҳими қандро ман пас аз хондани «Ёддоштҳо»-и устод Айни донистам. Раҳими «қанд» барои он лақаб гирифтааст, ки дар лаълие курсу қандалоту қанд гузошта, дар растаҳо фурухта мегаштааст ва бо ҳамин ба худаш ва оилааш ризку рӯзӣ меёфтааст. Устод Айни менависанд, ки Раҳими қанд танбӯрии хубе ҳам будааст. Гӯё, агар вай дар боғ танбӯр навозад, булбул омада ба дастаи танбӯраш менишастааст ва баробари нохун задани Раҳими қанд чаҳ-чаҳ мезадааст» [2, с.294].

Дар идомаи зикри маълумоти хеш нависанда ба шарҳи ҳоли Муҳаммадҷон Раҳимӣ мепардозад, ки бегумон нақши муҳими асари адибро ба унвони як сарчашмаи муҳим дар омӯзиши ҷузъиёти адабиёти нимаи аввали асри XX мушаххас ва муқаррар месозад: «Инак,

писари калонии Раҳими қанди танбӯрӣ – Муҳаммадҷон Раҳимӣ ба адабиёт шуғл намуда, шоир шудааст. Вай дар солҳои 1928-29 ба Душанбе омада, дар идораи молия қор мекунад. Он вақтҳо на хона доштааст, на ҷой! Дар қарибии бинои ҳозираи Иттифоқи нависандагон, дар сари кӯча як бӯдакаи партофташудаи электрик будааст, ки Раҳимӣ дар он кати симини худро гузошта зиндагӣ мекардааст. Лекин баъд, дар солҳои сӣ хона мегирад, додарааш аз Бухоро расида омада, дар «Главлит» ба қор мебарояд ва ҳар ду бародар, ки зан надоштанд, дар он хона истиқомат мекунанд. Муҳаммадҷон аз идораи молия ба нашриёт мегузарад, муҳаррир мешавад, ба газетаю маҷаллаҳо шеър навишта, ҷоп мекунад ва охира-охира машҳур мегардад.

Раҳимӣ одами аҷоиб, бо феълҳои хӯӣ махсус, як дараҷа қаландармашраб, хоксор, вале донишманд буд. Донишманди забон, донишманди шеър ва услуб, донишманди адабиёт буд. Танҳо зиндагӣ мекард. Додарааш ба ҷанг рафта бознагашт. Худи Раҳимӣ дар солҳои гирифтугири 1937, дар як шаб ғойиб шуда рафт. Баъд ки фаҳмем, аз тарси ҳабс шудан гурехта, ба як ноҳияи Ленинград рафта, дар хонаи Козлова ном коргарзани истиқомат мекунад. Баъд он занро ба никоҳи худ мебарорад ва аз вай як писар мешавад, ки ҳоло Козлов ном дорад ва дар кӯча қор мекунад, Пас аз ба Душанбе баргаштани Раҳимӣ, занаш бо писараш меояд, чанд гоҳ ҳамроҳ зиндагӣ мекунанд, лекин баъд Раҳимӣ онҳоро тарк мекунад” [2,с.294-295].

Маҷмуи ин маълумоти муфид аз он дарак медиҳанд, ки китоби ёддоштии Ҷалол Иқромӣ ҳам арзиши муҳими адабро соҳиб аст ва ҳама нуқоти муҳимро дар бораи рӯзгори шахсияти адабӣ манзур менамояд, ки дар дигар сарчашмаҳо ба мушоҳида намерасад. Бар ин асос метавон ин асарро як сарчашмаи муҳим дар шинохт ва шарҳи тафсири бархе аз масоили дар “Ёддоштҳо”-и устод Айнӣ ва дигар таълифоти худи нависанда зикрӣфта, ба шумор овард. Ба ин маънӣ, “Он ҷӣ аз сар гузашт” ҷанбаи муҳими тазкиравӣ ҳам дорад, зеро дар бораи саҳифаҳои дурахшони зиндагонии устодони бузурги адабиёти муосири тоҷик чун Садриддин Айнӣ, Абулқосим Лоҳутӣ ва дигаронро бар асоси мушоҳидаву ҳамнишинӣ ва ҳамсухбатӣ равшан менамояд. Аз ҷумла, дар мавриди таҷлили ҷашни панҷоҳсолагии устод Лоҳутӣ нақле омадааст, ки шояд ҷой дигар мавҷуд набояд, аммо нуқоти муҳими марбут ба рӯзгори адибро шарҳи тафсир мекунад: “Соли 1932-33 юбилеи панҷоҳсолагии Лоҳутиро тӯӣ қардем. Ба ин тӯӣ аз Тошканд ду нависандаи машҳури ўзбек – Зиё Саид ва Сотӣ Ҳусейн меҳмон шуда омада буданд. Онҳо Лоҳутиро хабар қарда гуфтанд, ки дар Тошканд ҳам юбилейро ид мекунанд. Пас, мо бо сардории Лоҳутӣ ва Носиров – ман, Ғанӣ Абдулло, Дехотӣ, устод Айнӣ, Имомов, боз як марди озарбойҷонӣ (номашро фаромӯш қардам), ки дар СеКа қор мекард, меҳмонони ўзбек ба вағони ҳукумати нишаста, озими Тошканд шудем. Сафари бисёр аҷоиб ва фаромӯшнашуданӣ буд, он сафари мо! Устод Айнӣ, ки ба Лоҳутӣ бахшида шеър гуфта буданд, дар роҳ ба ман нависонданд ва аз бар қунонда фармуданд, ки дар Тошканд, дар маҷлиси тантанавӣ хонда диҳам. Ман розӣ шудам. Устод бо ман ду-се соат машғул шуда, машқ қунонданд. Ҷӣ тавр бояд шеърро хонам, бо даст ҷӣ ҳаракатҳо қунам. Масалан, вақто ки мисраи: Лоҳутӣ ба қор сӯӣ қаҳон, қарнаи инқилоб қуррон қард,-ро меҳонам, бояд қаҳор ангушти панҷаамро бардошта, қаҳор тарафаро нишон диҳам... Ба ин вазну қофия Лоҳутӣ шеъре навишт, ки як мисраи он ин буд: Иқромӣ аз ҷамадони устод, қоняққоро бурун ҷу дуздон қард!” [2,с.263].

Дар умум, аз таҳқиқи баррасии бархе аз вежагҳои асари ёддоштии “Он ҷӣ сар гузашт”-и Ҷалол Иқромӣ равшан мегардад, ки китоби мазкур ҳарчанд дар айёми пиронсолии адиб ба қалам омадааст, аммо муҳимтарин воқеоти рӯзгори нависанда, ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоӣ ва фарҳангии кишварро дар давоми бештар аз 70 соли қарни ХХ фаро мегирад. Нависанда аксар матолиби хешро тавассути асноди дақиқ, аз ҷумла нишон додани санаҳо ва солҳои таваллуд, воқеоти иттифоқафта ва баёноти мушаххаси мулоқоти суҳбатҳо бо афроди мухталиф баён мекунад. Арзиш ва аҳамияти асар дар омӯзиши масоили мубрами адабиёти тоҷик дар нимаи аввали асри ХХ, саҳифаҳои норӯшани рӯзгори адибон ва маҳфили маҷлиси адабӣ низ мушаххас мегардад. Бегумон омӯзиши ҷанбаҳои мухталифи ин асар нақшо мақоми онро дар шинохти масоили мубрами сиёсӣ, таърихӣ ва адабӣ фарҳангии беш аз ҳафтаи соли ХХ муқаррар месозад, ки ҳамагӣ тавассути қорбурди усули нигоҳи насли мустанад ба қалами таҳрир овардаанд.

ПАЙНАВИШТ:

1. Бозоров, Н. Жанр сафарнома в современной таджикской литературе (на материалах журнала «Садои Шарк»). Автор. диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук/Н.Бозоров.-Душанбе,2002.-157с.
2. Иқромӣ, Ҷалол. Он ҷӣ аз сар гузашт/Ҷ.Иқромӣ// Садои Шарк: 2006.-327 с.

3. Ҳошим, Р. Сухан аз устодон ва дӯстон: кайдҳо, ёддошт ва портрети адабӣ/ Р. Ҳошим. – Душанбе:Ирфон, 1971.–222 с.
4. Раҳим, Қ. Маъвои дил/ Қ.Раҳим.–Душанбе: Ирфон, 1972, – 450 с.
5. Шарифов, Х.Сарнавишт.(Мачмӯаи қиссао) / Х. Шарифов. –Душанбе:Адиб,1993.–144 с.
6. Шукуров, М. Хусусиятҳои ғоявию бадеии “Ёддоштҳо”-и устод С.Айнӣ. /М.Шукуров.- Душанбе: Дониш, 1966.
7. Явчуновский, Я. Документализм в современной советской прозе [Текст] //Я.Явчуновский/Советская литература. – Саратов,1969. – 139с.

REFERENCES:

1. Bozorov, N. Genre of Safar-Name in modern Tajik literature (on the materials of the journal “Sadoi Shark”). Candidate dissertation on philology/N.Bozorov. – Dushanbe, 2002. – 157 p.
2. Ikromi, Jalol. All that was pasted / J.Ikromi // Sadoi Sharq: 2006. - 327 p.
3. Hoshim, R. Speech by instructors and comrades: notes, memoirs and literary portrait / R. Hoshim. – Dushanbe: Cognition, 1971. - 222 p.
4. Rahim, J. Feeling Heart/ J. Rakhim. - Dushanbe: Cognition, 1972, - 450 p.
5. Sharifov, Kh. Life depiction. (collection of tales) / Kh. Sharifov. – Dushanbe: Man-of-Letters, 1993. - 144 p.
6. Shukurov, M. Ideological and belles-letters peculiarities of “Memories” by ustod S.Aini. /M.Shukurov. - Dushanbe: Knowledge, 1966.
7. Yavchunovsky, Ya. Documentaryism in modern Soviet prose [Text] // Ya. Yavchunovsky / Soviet literature. - Saratov, 1969. – 139 p.